

Veljko Maksić

(Diplomski studij povijesti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Osijeku)

ČIMBENICI POJAVE I ODRŽIVOSTI HAJDUČIJE NA SLAVONSKO-SRIJEMSKOM PODRUČJU U XVIII. STOLJEĆU

UDK 94(497.5 Slavonija)“17“

94(497.5 Srijem)“17“

Stručni rad

Primljeno: 17. 1. 2017.

Hajdučija je bila prisutna pojava na slavonsko-srijemskom području kroz čitavo XVIII. stoljeće. Kako bi se stvorilo polazište za ulazak u problematiku rada, najprije je objašnjen pojam hajdučije, odnosno izjednačavanje iste s razbojništvom. Po pojmovnom objašnjenju, slijedi problem istraživanja, tj. čimbenici pojave i održivosti hajdučije na slavonsko-srijemskom području u XVIII. stoljeću. Prikazani su oni čimbenici koji su uvjetovali pojavu hajdučije na slavonsko-srijemskom području, kao i oni koji nisu direktno utjecali na pojavu hajdučije, ali su doprinosili njezinom održavanju. Čimbenici su okvirno razvrstani na socioekonomske, vojnopolitičke, zatim čimbenike disfunkcionalnosti austrijske uprave, geografske te mentaliteta i potpore stanovništva.

Ključne riječi: hajdučija, razbojništvo, Slavonija, Srijem, 18. stoljeće

I. Uvod

Traganje za jednostavnim i jednoznačnim objašnjenjem pojma hajdučije pokazalo se kao Sizifov posao. Na tom putu nailazi se na mnoštvo kontradiktornih objašnjenja koja su toliko oprečna i zbunjujuća, definirajući čas hajdučiju kao razbojništvo, a na drugom mjestu kao pokret za socijalnu ravnopravost, pa i kao nacionalni pokret. Kao što se može pretpostaviti, tumačenje hajdučije ne olakšava ni posezanje za objašnjenjima onih koji su bili suvremenici hajduka. Svi ti problemi koji su se našli na putu naizgled jednostavnom traganju za značenjem hajdučije, naveli su autora rada da se upusti u pokušaj objašnjenja barem hajdučije na slavonsko-srijemskom prostoru¹ tijekom XVI-

¹ Pod slavonsko-srijemskim područjem misli se na današnji opseg Slavonije i Srijema u cijelosti (uključujući hrvatski i srpski dio Srijema).

II. stoljeća, prije svega jer su se tim prostorom i tom temom već bavili pojedini povjesničari.²

Polazišna točka rada je izjednačavanje razbojništva s hajdučijom na slavonsko-srijemskom prostoru u XVIII. stoljeću. Još od preuzimanja kontrole nad ishodom Velikog bečkog rata (1683.-1699.), osamdesetih godina XVII. stoljeća, kada je ovladala slavonsko-srijemskim područjem,³ Habsburška se Monarhija suočila s problemom razbojništva. Ratom zahvaćeno područje bilo je pogodno tlo za razvoj razbojništva, koje će biti izraženo sve do sredine XVIII. stoljeća, a prisutno kroz čitavo stoljeće, što je stvaralo višestruke probleme Monarhiji. Između ostalog, razbojništvo je narušavalo javnu sigurnost na slavonsko-srijemskom području, što je za posljedicu imalo slabljenje trgovine. Isto tako, suzbijanje razbojništva zahtijevalo je velike financijske izdatke, angažiranje velikog broja ljudi u potjerama i slično. Također, razbojništvo je bilo problematično jer su razbojnici bili izrazito pokretljive skupine, što je bilo osjetljivo, naročito u vrijeme pojave kuge. Štoviše, razbojništvo na prostoru Slavonije i Srijema moglo je narušiti i diplomatske odnose.⁴ Iako ovime nisu izdvojeni svi problemi koje je razbojništvo moglo prouzrokovati, i iz na-

² Problemom hajdučije najviše se bavio jugoslavenski i srpski povjesničar Slavko Gavrilović u djelu *Srem od kraja XVII do sredine XVIII veka* (Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za istoriju, 1979), koje je nadopunio djelom *Hajdučija u Sremu u XVIII i početkom XIX veka* (Beograd: SANU, 1986). Pored Gavrilovića, nužno je spomenuti Josipa Bösendorfera i njegovo djelo *Crtime iz slavonske povijesti* (Vinkovci: Privlačica, 1994), u kojem se bavi problemom hajduka. Hvalevrijedan posao napravio je srpski povjesničar Dušan Popović objavivši knjigu *O hajducima* u dva sveska (Beograd: Narodna štamparija, sv. I 1930; sv. II 1931). Problemom hajdučije u Slavoniji tijekom XVIII. stoljeća bavio se Drago Roksančić, objavivši članak dijelom posvećen tom problemu „Posavska krajina/granica od 1718. do 1739. godine“, *Ekonomika i ekohistorija* 3 (2007). Radovi Dragutina Pavličevića „Hajdučija u Hrvatskoj 60. godina 19. stoljeća“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 20 (1987) i Šime Perića „Hajdučija u mletačkoj Dalmaciji XVIII. stoljeća“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 41 (1999) korišćeni su kako bi se upotpunila spoznaja o hajdučkoj djelatnosti. Bez korišćenja djela Miodraga Stojanovića *Hajduci i klefci u narodnom pesništvu* (Beograd: SANU, 1984) i Svetozara Koljevića *Naš junački ep* (Beograd: NOLIT, 1974) ne bi bilo moguće razumijevanje uloge hajduka u narodnom pjesništvu. Djelo Erica Hobsbawma *Bandits* (New York: Pantheon Books, 1981) korišćeno je kako bi se dobio uvid nekog tko nije opterećen tradicijskim poimanjem hajdučije. Za razumijevanje hajdučije na slavonsko-srijemskom prostoru bili su zanimljivi radovi dvojice putopisaca iz XVIII. stoljeća, Friedricha Wilhelma von Taubea (*Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srijema*, Osijek: Državni arhiv u Osijeku; Udruga povjesničara Slavonije i Baranje, 2012) te Franza Stefana Engela (*Opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srema*, Novi Sad: Matica srpska, 2003), kao i djelo Vuka Stefanovića Karadžića *Srpska istorija našega vremena* (Beograd: Karupović, 2004). Iako se posljednje tematikom ne odnosi na Slavoniju i Srijem, bilo je korisno za stvaranje općenite slike o hajducima. S istom namjerom korišćena je i ostala navedena literatura.

³ To stanje u konačnici je potvrđeno Karlovačkim mirom 1699. godine.

⁴ Primjerice, razbojnici su 1731. godine na prostoru između Srijemskih Karlovaca i Beške izvršili napad na turskog poslanika koji se s pratnjom vraćao u Istanbul. Gavrilović, *Srem*, 387.

vedenih se može zaključiti da ono nije bilo nimalo bezazlena pojava za bečki dvor. S druge strane, nisu nimalo jednostavni ni čimbenici koji su utjecali na pojavu razbojništva ili hajdučije na slavonsko-srijemskom prostoru.

U namjeri što uspješnijeg objašnjenja pojave i održivosti hajdučije ili razbojništva autor je pomoć tražio u okvirima sociologije, i to u teorijama anomije. Francuski je sociolog Emil Durkheim anomiju⁵ objasnio kao društveni nered, odnosno stanje kada tradicionalna vlast, to jest društvene norme, gube svoj autoritet, što za posljedicu ima manju discipliniranost u trenutku kada bi ona trebala biti veća.⁶ Sama pojava društveno nepoželjnih ponašanja posljedica je nereguliranosti samog društva koje nije u stanju odgovoriti postavljenim zahtjevima.

Jednako je važno poimanje anomije i u okvirima tumačenja američkog sociologa Roberta Kinga Mertona. Njegova teorija zanimljiva je jer ukazuje na društvenu strukturu, naročito što se on u razvijanju teorije osvrće na socioekonomski aspekt pojedinca.⁷ Naime, pojedinac u nemogućnosti da ostvari napredak na društvenoj ljestvici okreće se nelegitimnim sredstvima kako bi isto ostvario. Tako, kada društvene norme nisu u mogućnosti održati konformističko ponašanje pojedinca, nastaje stanje deregulacije, to jest anomije.

Obje spomenute teorije anomije, iz perspektive ovog rada, važne su jer skidaju isključivu odgovornost pojedinca za devijantno ponašanje i prenose odgovornost na društvo. Anomija se javlja kao posljedica neuspjeha društva da integrira pojedinca, odnosno da zadovolji njegove potrebe. Iz toga proizlazi kako je pojava hajdučije rezultat nesposobnosti austrijske vlasti u organiziranju novostečenog područja Slavonije i Srijema, pa prema tome ona i nosi odgovornost za njezinu pojavu i održivost.

Razbojništvo ili hajdučija je složena pojava na koju su utjecali mnogobrojni čimbenici. Upravo su ti čimbenici problem istraživanja ovog rada. Stoga je cilj rada prikazati i objasniti čimbenike koji su uzrokovali pojavu hajdučije, kao i one koji su doprinijeli njezinoj održivosti na slavonsko-srijemskom području u XVIII. stoljeću. U radu je prikazano kako su socioekonomski, vojnopolitički, geografski, zatim čimbenik disfunkcionalnosti uprave, te čimbenici mentaliteta, uključujući u to i potporu stanovništva, uzrokovali pojavu hajdučije ili doprinijeli njezinoj održivosti.

⁵ Pojam anomija prvi je upotrijebio francuski filozof i sociolog Jean Marie Guyau. Duško Lozina, „Durkheimova teorija solidarnosti i njezina kritika“, *Politička misao: časopis za politologiju* 33 (1996), br. 4, 215.

⁶ Emil Durkheim, *Suicide – A study in sociology* (New York; London: Routledge, 2005), 214.

⁷ Vidjeti Robert King Merton, „Social structure and Anomie“, *American Sociological Review* 3 (1938), br. 2.

II. Pojmovno objašnjenje hajdučije

Prije upuštanja u razradu problematike hajdučije na slavonsko-srijemskom području XVIII. stoljeća nužno je razjasniti pojam *hajdučije*. Stoga se najprije treba pozabaviti etimologijom riječi *hajduk*, odnosno saznati prijevod s turskog.⁸ U tumačenju riječi *hajduk* Anić i Goldstein izdvajaju dva objašnjenja; hajduk kao „odmetnik od osmanske vlasti, ob. jedan iz družine koja se odmetnula“ i hajduk kao „odmetnik općenito“.⁹ Dok bi prvo tumačenje moglo imati konotaciju onoga što će historiografija tumačiti kao vid nacionalnog otpora¹⁰ u vidu hajdučije, u drugom slučaju posve je jasno identificiranje hajduka s razbojnicima, iako s osmanske strane razlika i ne postoji. No, ni kod domaćih suvremenika stav o hajducima nije znatno drugačiji. U Belostenčevu se rječniku *Gazofilacij ili riznica latinsko-hrvatskih riječi* iz XVII. stoljeća pojam *hajduk* tumači kao kradljivac. Slično je hajduke okarakterizirao i Joakim Stulli (1730.-1817.) početkom XIX. stoljeća, smatrajući ih kradljivcima ili lopovima.¹¹ Međutim, Pavao Ritter Vitezović (1652.-1713.) pojam *hajduk* koristi kao sinonim za vojnika, ali i za razbojnika.¹²

„Po narodnoj etimologiji“, kako navodi Miodrag Stojanović, „ime *ajduk*, *hajduk* može se dovesti u vezu sa našim adhorativnim, podsticajnim oblicima *ajd' - hajd'* i izrazom uzeti *uk*, zahtevati silom, što i semantički potvrđuje smisao tako nastale reči *ajd-uk (hajd-uk)*“.¹³ To bi moglo navesti na izjednačavanje pojmova *hajduk* i *nasilnik*, *razbojnik*. No, Stojanović ukazuje i na mogućnost izdvajanja termina *hajduk* iz okrilja ugrofinskih i orijentalnih jezika te traženje njegovog etimološkog rješenja u indoeuropskim jezicima. Mišljenja je kako je od sanskrske riječi *āyudh*, u značenju ‘boriti se, protiviti se’, moglo metatezom doći do oblika *ayduh* u značenju ratnik, protivnik.¹⁴

⁸ Dušan Popović u objašnjavanju podrijetla riječi hajduk navodi kako postoji mišljenje da je ona mađarskog podrijetla te da dolazi od riječi *hajtó* što znači gonič. Upravo su se ti goniči u XVI. stoljeću preorijentalirali u vojnike. Ipak, Popović izražava sumnju u tu pretpostavku, između ostalog zbog toga što se riječ hajduk javlja tek od pojave Turaka, odnosno da je, zasigurno, s bližeg azijskog prostora. Popović, *O hajducima*, sv. I, 95-97.

⁹ Vladimir Anić i Ivo Goldstein, *Rječnik stranih riječi* (Zagreb: Novi liber, 2007), 222.

¹⁰ U radu se pojam *nacionalnost* koristi isključivo iz perspektive historiografije (jugoslavenske, hrvatske i srpske). Naime, u odmetanju hajduka od vlasti i stavljanju nasuprot iste, naći će se elementi koje će historiografija, s vremenskim odmakom i kada su već jasno izražene crte nacije, iskoristiti kako bi prikazala hajdučiju kao otpor protiv osmanske vlasti. U takvom poimanju hajdučija se tumači kao nacionalno uvjetovana pojava.

¹¹ Popović, *O hajducima*, sv. I, 97.

¹² Pavao Ritter Vitezović za pojam hajduk koristi nazive *Grassator*, *Latro*, *Stratiotes*, *Expeditus exercitus* i *Expediti milites*. Pavao Ritter Vitezović, *Lexicon Latino-Illyricum*, sv. II (Zagreb: Artresor naklada, 2010), 202, 260, 427.

¹³ Stojanović, *Hajduci i klefci u narodnom pesništvu*, 32.

¹⁴ Isto, 34.

Nemogućnost potpunog etimološkog objašnjenja unosi konfuznost u poimanje hajdučije. Prostor koji ostavljaju pojedina tumačenja i dalje ostavlja mogućnost tumačenja hajdučije na različite načine. S druge strane, ni jugoslavenska, odnosno hrvatska i srpska historiografija ne nude jedinstveni odgovor po pitanju hajdučije. Naime, Ferdo Šišić hajduke je okarakterizirao da su „odvažni ljudi koji su u hrvatskom i srpskom narodu za čitavo vrijeme teškog turskog ropstva podržali misao na slobodu i oslobođenje“.¹⁵ Vidljivo je da Šišić hajduke smatra nacionalnim borcima za oslobođenje od tuđinske vlasti, barem one na osmanskim teritorijama.¹⁶ Nadalje, Dragutin Pavličević smatra da je svim „osvajcima pa i Turcima hajdučija bila samo razbojništvo, banditizam kojem se sudilo po kratkom postupku, a pokorenoj raji to je bilo pitanje osvete, socijalne pravde, otpor strancu-zulumčaru, klasnom eksploatatoru, najava bune, ustanka i vjere u oslobođenje, poticanje morala koji omogućava potčinjenima da izdrže i najveće nepravde“.¹⁷ Pavličević hajdučiju objašnjava klasnom borbom stanovništva protiv, najčešće, stranih eksploatatora, to jest „feudalaca stranog porijekla, druge vjere, kulture i običaja“,¹⁸ pri čemu hajdučija dobiva prizvuk borbe za nacionalnu i socijalnu ravnopravnost.

Nasuprot tome, proučavajući problem hajdučije u dalmatinskoj Zagori tijekom XVIII. stoljeća, Šime Peričić je uvidio kako se ne može govoriti o „isključivo antiturskoj“ pojavi, „kako se nekad držalo“,¹⁹ već o pojavi dijelom uzrokovanoj ekonomskom oskudicom, kao i nebrigom mletačkih vlasti.²⁰ Dakle, Peričić tumačenje hajdučije usmjerava ka socioekonomskim čimbenicima i društvenom uređenju.

Dakako da se u hajdučiji XVIII. stoljeća na slavonsko-srijemskom području mogu pronaći elementi nacionalne (iz današnje perspektive), vjerske ili socijalne borbe. Općenito, hajdučija može biti indikator neravnopravnosti, bila ona nacionalna, vjerska ili socijalna, odnosno ta se neravnopravnost može manifestirati, između ostalog, i kroz hajdučiju. Uz to, hajduci su bili oni koji su se kroz nepoštivanje postojećeg zakona stavljali nasuprot vladajućima, to jest „odmetnik od zakona preuzeo na sebe i jedan deo borbe ugnjetene narod-

¹⁵ Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata - pregled povijesti hrvatskog naroda 1526.-1918.*, sv. II (Split: Marjan tisak, 2004), 331.

¹⁶ Šišić u djelu *Franjo barun Trenk i njegovi panduri* o hajducima sredine XVIII. stoljeća više ne govori kao o „odvažnim ljudima“ u borbi za slobodu, no i ne iznosi jasan stav o njima. Samo je zaključio da je hajdučija posljedica religiozne zanemarenosti, nevaljale uprave, velikog siromaštva te općeg nezadovoljstva. Ferdo Šišić, *Franjo barun Trenk i njegovi panduri* (Vinkovci: Slavonica, 1994), 64.

¹⁷ Pavličević, „Hajdučija u Hrvatskoj“, 130.

¹⁸ Isto, 130.

¹⁹ Peričić, „Hajdučija u mletačkoj Dalmaciji“, 211.

²⁰ Isto, 211.

ne većine protiv nenarodne i omrznute vladajuće manjine, kad se odmetnik od zakona, hajduk, identifikovao se borbom naroda protiv tuđinske vlasti“.²¹ No, tu se radi o djelomičnom preklapanju interesa hajdučkih skupina s interesom širih narodnih slojeva. Jednostavnije rečeno, uzroci hajdučije i narodnih buna često su bili isti, što ne omogućava izjednačavanja hajdučkih i narodnih pokreta. Primjerice, Bösendorfer je uočio da se hajdučija razmahala „od 1735., kada su pravoslavni, kojima je dozlogrdilo »unijačenje madžarskih biskupa«, podigli ustanak“.²² No, umnožavanje hajdučije u ovom slučaju bilo je posljedica bune, a ne buna posljedica hajdučije.²³ Na tragu toga je i zaključak Erica Hobsbawma kako je banditizam, u koji ubraja i hajduke, nerijetko preteča i pratilac seljačkih pobuna.²⁴

Također, s oprezom treba uzeti tvrdnju Dušana Popovića kako su hajduci „u stvari, protest na režim“, odnosno „politička, ali nelegalna opozicija“.²⁵ Međutim, i obično razbojništvo je, na kraju krajeva, protest uperen na režim i po tome se ne razlikuje od hajdučije. Zatim, upitno je koliko se hajdučko djelovanje usmjeravalo na vladajući režim i koliko mu je oponiralo. Jasno da efektivna moć hajdučkih skupina nije bila velika, pa zbog toga i nije mogla biti usmjerena protiv vlasti. Istini za volju, napad na seljaštvo u konačnici se može protumačiti kao napad na službenu vlast, jer je i ona u tim napadima, indirektno, trpjela štetu. Međutim, nemoguće je, barem na osnovi poznatih izvora i literature, utvrditi konačni cilj hajdučkih napada te odgovoriti na pitanje jesu li hajdučki napadi na seljaštvo bili u cilju slabljenja centralne vlasti ili isključivo radi stjecanja materijalne koristi. Dijelom je to stoga, kako je Dragutin Pavličević naglasio, što se poznavanje hajdučije uglavnom temelji na iskazima onih koji su hajdučiju automatizmom svrstavali u krivičnu djelatnost, dok je druga strana medalje, ona samih hajduka, uglavnom nepoznata.²⁶ Ipak, autor rada skloniji je zaključku kako izostanak napada na predstavnike vlasti, ne računajući pri tome seoske knezove, kao i usmjeravanje aktivnosti na lakše dostupne ciljeve, seljake, trgovce, svećenike i druge, odbacuje mogućnost tumačenja hajdučije kao pokreta koji ciljano oponira vladajućem režimu.

²¹ Dragan Jovašević, *Hajdučija između istine i legende* (Beograd: Biblioteka Karibi, 1988), 18.

²² Bösendorfer, *Crtice iz slavonske povijesti*, 365.

²³ Štoviše, patrijarh Arsenije IV. Šakabenta deset godina kasnije, 1745. godine, u predstavi Dvorskom ratnom vijeću upozoravao je da bi razbojništvo u Srijemu i Slavoniji moglo dovesti do ustanka. Gavrilović, *Srem*, 432. Kao što vidimo iz patrijarhovog upozorenja, razbojništvo je bilo usmjereno na civilno stanovništvo, koje bi zbog nepodnošljivosti istoga diglo ustanak.

²⁴ Hobsbawm, *Bandits*, 23.

²⁵ Popović, *O hajducima*, sv. II, 156.

²⁶ Pavličević, „Hajdučija u Hrvatskoj“, 131.

Možda je najbolje objašnjenje hajdučije dao Slavko Gavrilović, koji smatra kako je hajdučija prvenstveno bila usmjerena protiv tuđinske vlasti, ali zbog nemogućnosti da joj se suprotstavi, ona se preusmjerila na lokalnu seosku vlast, na trgovce, svećenike i druge. Naime, vlast je bila zaštićena utvrđenjima i vojskom, zbog čega su sukobi hajduka s vlašću bili više izuzetak nego pravilo, dok je pljačkanje sela, trgovaca i svećenika postalo uobičajeno.²⁷ Društveno-političke okolnosti u Osmanskom Carstvu su, kako Gavrilović navodi, od sredine XVIII. stoljeća pa nadalje išle u prilog „održanju hajdučije, koju je od razbojništva često delio samo jedan korak a taj korak je ponajčešće predstavljao prelazak preko Save. Tada se hajduk iz nacionalnog borca pretvarao u drumskog razbojnika, jer mu je žrtvom bivao ne Turčin – zulumčar nego austrijski feudalni podanik iste vere i nacije.“²⁸ Prethodno navedeno i Gavrilovićev zaključak omogućuju nam da hajdučiju XVIII. stoljeća na slavonsko-srijemskom području izjednačimo s razbojništvom. Stoga se u radu hajdučija i razbojništvo koriste kao sinonimi. Shodno tome, nužna je distinkcija pojmova hajdučija i hajduštvo, od kojih posljednje podrazumijeva „hajduke visokog morala, zaštitnike raje, dostojne naziva boraca za slobodu“.²⁹ Hajdučija je, također, vid odmetanja, ali uz izostavljanje onih osobina po kojima bi se mogla okarakterizirati kao pokret za socijalnu ravnopravnost ili otpor stranim gospodarima.³⁰

III. Socioekonomski čimbenici

Putujući kroz Slavoniju i Srijem Freiderich Wilhelm von Taube uvidio je da kad „bi prije 30 godina (oko sredine XVIII. st., op. a.) nekom Slavoncu ustrebao novac ili ne bi zbog lijenosti htio raditi, on bi naoružan izašao na cestu ili bi napao svog susjeda“.³¹ Iako von Taube ne stavlja u prvi plan socioekonomski čimbenik, već mentalitet, kao motiv razbojništva on nam je posve jasan. Ako ne iz ovog primjera, onda sigurno iz sljedećih. Naime, na sjednici Neoakvističke subdelegacije³² travnja 1731. godine čulo se mišljenje kako je do porasta razbojništva u Slavoniji i Srijemu došlo zbog povećanja kontribucije za 20.000 forinti, kao i zbog tereta koji su seljaci trpjeli zbog građenja utvrda.³³ Slično je zaključio i Gabriel Ignaz von Eberl, predvodnik komisije

²⁷ Gavrilović, *Hajdučija u Sremu*, 8-9.

²⁸ Isto, 97.

²⁹ Stojanović, *Hajduci i klefci u narodnom pesništvu*, 21.

³⁰ Isto, 21.

³¹ Taube, *Povijesni i zemljopisni opis*, 118.

³² Državno tijelo sa sjedištem u Beču koje je bilo zaduženo za pitanja na novostečenom prostoru nakon protjerivanja Osmanlija.

³³ Gavrilović, *Srem*, 390.

koja je po odluci s kraja 1731. godine posjetila Slavoniju i Srijem.³⁴ Von Eberl je uvidio kako socijalna moć stanovništva u Slavoniji i Srijemu ne može odgovoriti zahtjevima vlastele, zbog čega se stanovništvo uslijed nemoći i velikih opterećenja odavalo razbojništvu.³⁵ Na koncu, u hajdučkim pjesmama, kao izvorima koji su prohajdučki orijentirani, Eric Hobsbawm prepoznao je ekonomsko stanje kao glavni motiv odlaska u hajduke.³⁶

No, pojava razbojništva na slavonsko-srijemskom području ne može se pripisati isključivo socioekonomskom stanju stanovništva na području Monarhije, već uzroke treba tražiti i s druge strane Save, u Osmanskom Carstvu. Nerijetko su podanici Osmanskog Carstva prelazili granicu i vršili pljačkaške pohode na teritoriju Habsburške Monarhije. Govoreći o stanju turske vojske, von Taube je zabilježio da „glad i očajanje tjera te ljude (janjičare, op. a.), da naoružani prelaze na austrijsko zemljište, da pljačkaju, plijene i kradu te sve što im se usprotivi pobiju...“³⁷ Iako se ovaj primjer konkretno odnosi na pripadnike vojske, zbog čega se ne može u potpunosti govoriti o hajdučiji ili razbojništvu, ipak je zanimljiv po pitanju njegovog uzroka. Nesumnjivo da su isti uzroci, odnosno glad i neimaština mogli biti motiv za razbojništvo i kod civilnog stanovništva.

IV. Vojnopolitički čimbenici

Ništa jednostavniji nisu ni vojnopolitički čimbenici. Kako je kroz XVIII. stoljeće Habsburška Monarhija vodila nekoliko ratova, oni su morali imati odraza na slavonsko-srijemsko područje. Sami ratovi zahtijevali su povlačenje vojske sa slavonsko-srijemskog područja, ukoliko se rat nije vodio s Osmanskim Carstvom, i slanje na bojište, čime je slavonsko-srijemsko područje bilo oslabljeno sa sigurnosnog aspekta. To je otvaralo put razbojništvu. Isto je tvrdilo i Dvorsko ratno vijeće 1745. godine u odgovoru patrijarhu Arseniju IV. Šakabenti. Vijeće je smatralo da razbojništvo ne bi trebalo ostati nekažnjeno, no kako u zemlji nema dovoljno vojske, ono je spremno razbojnicima podariti amnestiju.³⁸ Sličan zaključak nalazimo u pismu austrijskog generala

³⁴ Kako bi uvidjela stvarno stanje u Slavoniji i Srijemu, Dvorska komora je odlučila poslati komisiju koja bi to ispitala. Krajem studenog von Eberlu je povjeren zadatak ispitivanja stanja u Slavoniji i Srijemu. On je cijelu 1732. godinu proveo u Slavoniji i Srijemu, tako da je tek u travnju 1733. godine završio svoj detaljni izvještaj. Slavko Gavrilović, „Izveštaj komorskog savetnika G. I. Eberla o Slavoniji i Sremu prve polovine XVIII veka“, *Zbornik Matice srpske za istoriju* 21-22 (1980), 112.

³⁵ Gavrilović, „Izveštaj komorskog savetnika“, 115.

³⁶ Hobsbawm, *Bandits*, 72.

³⁷ Taube, *Povijesni i zemljopisni opis*, 131.

³⁸ Gavrilović, *Srem*, 432.

Geneynea pravoslavnom mitropolitu Stratimiroviću 1797. godine u kojem se pojačano djelovanje razbojnika u Vojnoj granici objašnjavalo odlaskom graničara na bojište protiv Francuza.³⁹ Ne treba zaboraviti da je priliv vojske u vrijeme sukoba s Osmanskim Carstvom dodatno opterećivao slavonsko-srijemsko stanovništvo, što nas vraća na socioekonomske čimbenike.

Tijekom XVIII. stoljeća vojnopolički odnosi između Beča i Istanbula varirali su između razdoblja rata i razdoblja mira. Dakako, u vrijeme dobrosusjedskih odnosa između cara i sultana suradnja u suzbijanju razbojništva bila je ostvariva. Primjerice, u sultanovu fermanu iz srpnja 1769. godine, poslanom pašama u Beogradu, Vidinu i Bosni te kneževima u Vlaškoj i Moldaviji, isti se obavješćuju da su i austrijska i turska strana dužne suzbijati razbojništvo prema ugovoru o miru. Obje strane su se obvezale da neće primati bjegunce niti će im pružati zaštitu, već će ih progoniti i kažnjavati.⁴⁰

Nasuprot tome, ratovi s Osmanskim Carstvom, osim narušavanja javne sigurnosti, redovito su bili popraćeni priljevom kršćanskih izbjeglica na teritorij Monarhije. Pojavu razbojništva zadnjeg desetljeća XVIII. stoljeća kuzminski svećenik Petar Runjanin pripisivao je pojavi izbjeglica iz Bosne i Srbije. Prema njemu, te izbjeglice su najprije uskakali, s austrijske strane na tursku stranu, a kada im je to onemogućeno, oni su svoju djelatnost nastavili na austrijskoj strani.⁴¹ No, izbjeglice su bile primorane okrenuti se razbojništvu radi osiguravanja egzistencijalnih potreba, jer je izostala adekvatna skrb, od strane Monarhije, prema njima.

Također, česti ratovi imali su za nuspojavu dezertiranje, od kojeg, kako Slavko Gavrilović navodi, „do razbojništva često je bio samo jedan korak“.⁴² Samim dezertiranjem vojnik se stavljalo na drugu stranu zakona i isključivao iz važećeg društvenog poretka. „Kad se već čovek (osobito prost)“, kako je zaključio Vuk Stefanović Karadžić, „otpadi od običnoga društva ljuckoga, on poslije, jedan pored drugoga, počne sva zla činiti“.⁴³ Otudjeni pojedinac, bio on dezertar ili je njegovo otuđenje uzrokovano nekim drugim razlogom, morao je osigurati egzistencijalne potrebe, pa su se pljačkanje i razbojništvo nametali kao jedina opcija.

Izražena pojava dezertiranja zabilježena je među ljudima Franje Trenka. Desetorica pandura, Todor Stojanović, Stetić, Gjorgje i još sedmorica nepoznatih imena, pobjegli su 1745. godine iz Trenkovih odreda, u kojima su prva

³⁹ Gavrilović, *Hajdučija u Sremu*, 142.

⁴⁰ Isto, 104.

⁴¹ Gavrilović, *Hajdučija u Sremu*, 130-131.

⁴² Gavrilović, *Srem*, 364.

⁴³ Karadžić, *Srpska istorija našega vremena*, 45.

trojica bila svega nekoliko dana. Kada su uhvaćeni, prihvatili su ponovo ići u vojsku, ali nijedan nije htio služiti Trenku, već su voljni bili otići u Krajinu ili neki drugi odred.⁴⁴ I ranije su zabilježeni slučajevi dezertiranja iz Trenkovog odreda. Posebno je zanimljiv slučaj s proljeća 1741. godine, kada su od 589 Trenkovih pandura, koji su tada bili kod Osijeka, čak 273 dezertirala. Znatan dio njih otišao je među razbojнике, pošto su mnogi od njih baš kao amnestirani razbojници bili vojačeni u pandure, odnosno upućeni među njih s robije.⁴⁵

V. Čimbenik disfunkcionalnosti uprave

Putujući 70-ih godina XVIII. stoljeća kroz Slavoniju i Srijem, Wilhem von Taube zabilježio je da još „prije 30 godina, bila je cijela Kraljevina (Slavonija, op. a.) jedno razbojničko gnijezdo koje je vrvjelo od najsmionijih razbojnika“.⁴⁶ Nadalje, razbojništvo ocjenjuje kao „ostatak turskog barbarstva koje se nije moglo tako brzo izgubiti“.⁴⁷ Zaista, korijen razbojništva može se dijelom naći u nesređenim prilikama Osmanskog Carstva koje je austrijska vlast jednostavno naslijedila zauzimanjem slavonsko-srijemskog prostora.

Međutim, uzroke razbojništva treba tražiti u austrijskoj upravi novoosvojenog područja. Kako navodi Drago Roksandić, „nasuprot jednostavnoj osmanskoj upravi, u odnosu na koju je to žiteljstvo moglo imati i samoupravnih prava, dakako u mirnijim vremenima, habsburška je uprava bila oficijelno

⁴⁴ Bösendorfer, *Crtime iz slavonske povijesti*, 372; Strah od baruna Trenka izgleda da je imao utemeljenost. Sudac donjeg Osijeka izvijestio je generala Guadagnija da Trenkovi ljudi nasilno žele mobilizirati stanovništvo, dok se u nekoj drugoj pritužbi navodi da Trenk na polju ubija ljude, hvata ih i tjera u vojsku, obećavajući im jednu ili dvije godine službe. Bösendorfer, *Crtime iz slavonske povijesti*, 371.

⁴⁵ Gavrilović, *Srem*, 419; Habsburška monarhija je i inače imala praksu amnestiranja razbojnika u zamjenu za odlazak na bojište. Razlozi takvog odnosa prema razbojnicima mogu se najbolje vidjeti iz riječi komandanta kantona petrovaradinske regimente A. Milutinovića, koji je „sve podozritelne novopričeđe Mačvane i Bošnjake, koji se u mjestima militariskima još utverdili nisu, a i same starosjedioce, ako su se podozritelni učinili, pokupio, i dva u dva u putu vezana na vojnu francusku ot ljeta 1793. do 1800. opravio i satim ovaj predjel ot pustajia otrebio“. Gavrilović, *Hajdučija u Sremu*, 131. Naime, austrijska vlast je u regrutiranju razbojnika vidjela višestruku korist. Najprije je u njima pronalazila vojsku, a kako je postojala velika vjerojatnoća da se oni s bojišta neće ni vratiti, time je i trajno rješavala pitanje razbojništva. Međutim, takav način amnestiranja bio je nepopularan kod razbojnika, zbog čega je harambaša Đukan 1745. godine zatražio amnestiju, no uz uvjet da ne ide na bojište. Gavrilović, *Srem*, 435.

⁴⁶ Taube, *Povijesni i zemljopisni opis*, 118.

⁴⁷ Isto, 118; Izgledno je kako je među suvremenicima bilo zastupljeno mišljenje da su devijantna ponašanja posljedica dugotrajne vladavine Osmanlija Slavonijom i Srijemom. Naime, sličan stav nalazimo i kod Matije Antuna Reljkovića, koji također devijantna ponašanja, između ostalog i krađu, pripisuje zapuštenosti Slavonaca pod osmanlijskom vladavinom. Matija Antun Reljković, *Satir iliti divji čovik* (Osijek: Glas Slavonije, 1974), 46-76.

mного raščlanjenija, zastupala je nerijetko različite interese, radeći to na različite načine, a obraćajući se istim, redovito krajnje osiromašenim podanicima. Podanički odgovor na sistemski kaos »odozgo«, koji je bio isprepleten s mnoštvom privatnih interesa, često je bio nasilan“.⁴⁸

Opisujući hajduke u Srbiji pod osmanskom vlašću, Vuk Stefanović Karadžić utvrdio je uzročno-posljedičnu vezu, koja se lako može primijeniti u razmatranju pojave hajduka na slavonsko-srijemskom prostoru tijekom XVI-II. stoljeća. On je zaključio: u slučajevima kada su „Turci bolji i manje zulumata, to je manje ajduka; a što su god Turci gori to je više ajduka“.⁴⁹ Pojava hajdučije, prema tome, može se pratiti u univerzalnoj jednadžbi zadovoljstva stanovništva naspram masovnosti hajdučije. Dakle, zadovoljstvo stanovništva i masovnost hajdučije su obrnuto proporcionalne veličine, pri čemu uslijed povećanja jedne dolazi do smanjivanja druge, i obrnuto. Dakako, zadovoljstvo stanovništva odraz je društvenog uređenja.

Problem iskorjenjivanja hajdučije dijelom leži u njezinim karakteristikama. Naime, hajduci i njihove skupine bili su izrazito pokretljivi te su nerijetko prelazili iz pojedinih pokrajina Habsburške Monarhije u druge, što je otežavalo njihovo praćenje i hvatanje. Primjerice, Vladislav Stipanović hajdukovao je na dosta širokom prostoru, u selima oko Osijeka (Dalju, Tenji i drugim mjestima), ali i po Srijemu, Baranji i Bačkoj.⁵⁰ Širina prostora ograničava mogućnost predviđanja mjesta i vremena hajdučkog napada, tako da se protiv hajduka, najčešće, moglo krenuti tek po informiranju o njihovom napadu.

Već same karakteristike hajdučije bile su zahtjevne za suzbijanje; međutim, dio odgovornosti za njezinu održivost leži u organizaciji predstavnika carske vlasti, to jest u tromosti istih. Primjerice, na ukaz o pojavi razbojništva 1726. godine komandirajući general u Osijeku naredio je generalu Rudolfinu da, zajedno s provizorovima i Odeschalchijevim vlastelinstvom, organizira opću potjeru. Međutim, potjera nije organizirana u kolovozu, nego tek u listopadu.⁵¹ Sličan slučaj zabilježen je i više od pola stoljeća kasnije. Generalna komanda, potaknuta narušenom javnom sigurnosti u Slavonsko-srijemskoj vojnoj granici, predlagala je listopada 1789. godine srijemskom županu Franji Szécsenyju da se protiv razbojnika pokrene opća potjera. No, potjera nije izvršena ni do početka prosinca iste godine. To otezanje s pokretanjem potjere imalo je više razloga. Naime, čekalo se da seljaci ne budu zauzeti izvršavanjem rabote, kako bi se mogli uključiti u potjeru. Također, čekalo se i na regularnu vojsku koja je trebala doći na zimovanje, kako bi se izbjeglo plaća-

⁴⁸ Roksandić, „Posavska krajina/granica“, 71.

⁴⁹ Karadžić, *Srpska istorija našeg vremena*, 46.

⁵⁰ Bösendorfer, *Crtice iz slavonske povijesti*, 367.

⁵¹ Gavrilović, *Srem*, 378.

nje graničarskih usluga, ukoliko bi oni prešli na županijski teritorij.⁵² Gotovo identičan slučaj zabilježen je srpnja 1796. godine, kada je skupština Srijemske županije konstatala da nije pogodno vrijeme da se kreće s općom potjerom na razbojнике harambaše Riste Hajduka, jer je u tijeku žetva, dok same potjere i nisu učinkovite.⁵³ U svakom slučaju, vrijeme je išlo naruku hajducima, koji su odugovlačenje s potjerama mogli iskoristiti za prebacivanje na siguran prostor.

U prilog razbojništvu išla je i slaba usklađenost vojnih, komorskih i vlastelinskih vlasti, na što je 1726. godine ukazivao upravnik Odeschalchijevog vlastelinstva Simon Eigner generalu Oduyeru. On se žalio kako pred njegovim predanim proganjanjem razbojnika, isti u susjednim oblastima ne nailaze na takve akcije pa se tamo sklanjaju.⁵⁴

Nije na odmet spomenuti ni stav generala Maximiliana Petrascha po pitanju održivosti razbojništva. General je uvjeravao Dvorsko ratno vijeće da razbojništvo neće biti iskorijenjeno dok god komorski provizori budu držali vlastite zatvore, a sve razbojнике i osumnjičena lica ne budu slali vojnim vlastima u Osijek radi istrage i suđenja.⁵⁵

Nasuprot tome, Pfluegbeill, zapovjednik mjesta u Petrovaradinu, pozivajući se na izvještaj graničarskog kapetana Save Nikolića, utvrdio je 1722. godine kako se jedan od uzroka razbojništva krije u tome što su svi seljaci naoružani i da nakon rada u kući odlaze u šumu i odaju se razbojništvu.⁵⁶ Naime, civilnom stanovništvu sa slavonsko-srijemskog područja nije bilo teško doći do oružja. Zbog toga je Komorska oberdirekcija sredinom lipnja 1733. godine proglasila zabranu uvoza oružja te prodaju istoga u Slavoniji i Srijemu.⁵⁷ U proglasu Hamiltonove komisije rujna 1736. godine ograničeno je pravo nošenja oružja na samo one podanike koji imaju potrebnu dozvolu od vojne ili vlastelinske vlasti, dok će oni koji budu uhvaćeni s oružjem bez potrebne dozvole biti uhićeni, a pri pokušaju bijega i ubijeni.⁵⁸ Slično je bilo i krajem stoljeća. Uslijed narušavanja javne sigurnosti, 1795. godine podžupan Srijemske županije Franjo Janković de Čalma naredio je da olovo i prah prodaju samo trgovci koji za to posjeduju dozvole.⁵⁹ Međutim, ograničavanje

⁵² Gavrilović, *Hajdučija u Sremu*, 121.

⁵³ Isto, 135.

⁵⁴ Gavrilović, *Srem*, 377.

⁵⁵ Isto, 373.

⁵⁶ Isto, 370.

⁵⁷ Isto, 396.

⁵⁸ Isto, 402.

⁵⁹ Gavrilović, *Hajdučija u Sremu*, 132.

prava nošenja oružja seljacima bio je dvosjekli mač, jer im se istovremeno oduzimala i mogućnost suprotstavljanja hajducima u trenutku napada.

VI. Geografski čimbenici

Iako pojava hajdučije nije ovisila o geografskim čimbenicima, oni su pogodovali njezinoj održivosti. Slavonija, zajedno sa Srijemom, bila je pogranično područje Habsburške Monarhije s Osmanskim Carstvom. Ne treba posebno naglašavati kako je to pogodovalo pojavi i održivosti razbojništva u Slavoniji i Srijemu, kao i na suprotnoj strani granice. Naime, razbojnici su preko granične linije, bez većih poteškoća, odlazili u svoje pljačkaške pohode ili su se pred potjerama sklanjali na teritorij druge države.⁶⁰ Potvrdu ovome možemo pronaći u ljetopisu osječkih franjevaca, koji su 1779. godine zabilježili pojavu razbojnika „u Bačkoj i Banatskoj županiji, kao i u susjednim područjima Bosne (Osmanskom Carstvu, op. a.“ koji „su često napadali i naše krajeve“.⁶¹ Na tragu toga je i ono što je Franz Stefan Engel zabilježio sredinom 80-ih godina XVIII. stoljeća kako „se o nasilničkim hajdučijama uopšte ne bi ništa ni čulo kad bi se turskim razbojnicima mogla uskratiti svaka prilika da se došunjaju preko granice“.⁶²

Također, same prirodne karakteristike Slavonije i Srijema išle su na ruku razbojnicima. Naime, „tko proputuje kroz ovu vrlo blagoslovljenu zemlju (Slavoniju,⁶³ op. a.) taj na sve strane vidi ili neprohodne baruštine, močvare i stajaća jezera, ili pak neprolazna brda s naglim strmim provalijama i dubokim udolinama, ili ogromne mračne šume, ili pak široke i cijele ravne površine, čiji kraj ne može dohvatiti oko“.⁶⁴ Na drugom mjestu von Taube navodi da tek neki krajevi Slavonije oskudijevaju šumom, dok je „sav preostali dio obuhvaćen ogromnom, skoro neprekidnom hrastovom šumom“.⁶⁵ Sama šuma bila je odlično skrovište za razbojničke skupine, čija je aktivnost i počinjala s njezinim olistavanjem. Naime, hajdučija je uglavnom bila aktivna od Jurjeva

⁶⁰ Von Taube je, opisujući postupak prilikom pojave razbojništva, primijetio da se razbojnici pred potjerama sklanjaju na osmansko područje. „Opkoli se cijelo područje gdje se dogodio zločin, te se posebno pretraže šume, brda i močvare, dok se počinitelj ne uhvati, koji često na vrijeme pobjegne preko Save u tursko područje i ondje dobije zaštitu, premda bi trebao biti uhvaćen i izručen.“ Taube, *Povijesni i zemljopisni opis*, 120.

⁶¹ Stjepan Sršan, ur., *Osječki ljetopisi 1686.-1945.* (Osijek: Povijesni arhiv u Osijeku, 1993), 90.

⁶² Engel, *Opis Kraljevine*, 83.

⁶³ U navedenom citatu nije posve jasno definiran pojam Slavonije. Vjerojatno se odnosi na Slavoniju sa Srijemom.

⁶⁴ Taube, *Povijesni i zemljopisni opis*, 20.

⁶⁵ Isto, 26.

do Mitrovdana,⁶⁶ odnosno kada su vremenski uvjeti bili pogodni i kada je vegetacija pružala zaštitu.

Kao i šume, razbojnicima su kao skrovište ili pak mjesto za zasjedu mogle poslužiti šikare. Primjerice, na prostoru između Srijemskih Karlovaca i Petke razbojnici su 1738. godine iskoristili veliku šikaru za svoje aktivnosti. Pogodnosti koje je ova šikara pružala razbojnicima uvidio je i administrator karlovačkog vlastelinstva Andrija Andrejević, zbog čega je predložio njezino uklanjanje, nudeći 40 radnika.⁶⁷ Isto tako, povećanje razbojničke aktivnosti bio je razlog da Srijemska županija 1796. godine donese odluku kojom bi po završetku žetve bilo organizirano krčenje šuma pored glavnih javnih, trgovačkih i poštanskih putova. Također, pored tih putova onemogućeno bi bilo sijanje kukuruza, koji bi zbog svoje visine stvarao potencijalno mjesto za zasjede.⁶⁸

Razbojničkoj aktivnosti pogodovale su i rijeke, naročito Sava kao granica između dviju država. Zbog toga je barun Prandau predlagao 1731. godine da se na Dunav i Savu rasporede dvije šajke, kako bi se onemogućio prelazak razbojnika s turskog na austrijsko područje i obrnuto.⁶⁹ No, rijeke su, kao prirodne barijere, bile od koristi hajdučkim skupinama i unutar Monarhije. Kako su razbojnici iz Banata preko Dunava prelazili u Srijem na potezu Slankamen-Belegiš, na tom prostoru je 1723. godine bio zabranjen noćni rad skela.⁷⁰ Slična je odredba važila i na Savi, gdje je bilo zabranjeno držanje čamaca na vodi. Kako se neki mještani Laćarka nisu držali te odredbe 1724. godine, čamci su im bili zaplijenjeni i odneseni u Srijemsku Mitrovicu.⁷¹ Siječnja 1771. godine Marija Terezija izdala je opširnu naredbu za borbu protiv razbojništva u Hrvatskoj i Slavoniji. Između ostalog, u naredbi je bilo propisano da se u vrijeme pojave razbojništva čamci svake večeri moraju skupljati na jedno mjesto pod nadzorom, „jerbo pako i to takojer očito jest da pustaije u čunih i lađcah, koje u vodi i ondi nasamu i u strani stoje, mnogo putah silom privezli se jesu...“⁷² Također, bilo je zabranjeno prevoziti nepoznata lica preko rijeka.⁷³

Među geografske čimbenike koji su utjecali na održivost hajdučije treba uvrstiti i one urbanističke, odnosno izgled i položaj naselja. Von Taube navodi

⁶⁶ Popović, *O hajducima*, sv. I, 143.

⁶⁷ Gavrilović, *Srem*, 406.

⁶⁸ Gavrilović, *Hajdučija u Sremu*, 136.

⁶⁹ Gavrilović, *Srem*, 391.

⁷⁰ Isto, 374-375.

⁷¹ Isto, 376.

⁷² Slavko Gavrilović, prir., „Okružnice iz 1727, 1771. i 1811. protiv razbojništva u našim zemljama pod austrijskom vlašću“, *Zbornik Matice srpske za istoriju*, Vol. 21-22, Novi Sad 1980, str. 85.

⁷³ Isto, 85.

da „još pred 30 godina (oko sredine XVIII. st., op. a.) nije se moglo naći u cijeloj državi (Kraljevini Slavoniji, op. a.) nijednog pravog sela, pošto su sve seljačke kuće ležale razasute“.⁷⁴ Na drugom mjestu pak zaključuje da „seljaci u svim ugarskim i turskim zemljama drže svoja sela daleko od cesta i putova, kako se ne bi uvijek mučili dajući ratne zaprege i podvoze za vojsku“.⁷⁵ Raspršena sela onemogućivala su carskim poreznicima egzaktnu kontrolu nad imovinom podanika i općenito nadzor nad njima, zbog čega su ona bila povoljno mjesto za razbojнике. Grupiranjem kuća na kompaktniji prostor i uz ceste, država je osiguravala lakši nadzor nad podanicima, kao i povećanje opće sigurnosti.⁷⁶ Ušoravanje sela, po Engelovoj ocjeni, bilo je jedan od glavnih čimbenika⁷⁷ uspostavljanja javne sigurnosti, koji se sastojao u „sabijanju seoskih naselja uz drum i regulaciji kuća prema jednom dobrom poretku, kako bi svaki stanovnik mogao da motri na ponašanje svog suseda, za šta je on, pod pretnjom teške kazne, obavezan da polaže račun i vlastima“.⁷⁸

U tom cilju još je 1721. godine mitrovački provizor Franz Jacob Lang predlagao da se srijemsko selo Grk, u kojem je uhvatio hajdučke jatake, izmjesti na sigurnije mjesto.⁷⁹ Nadalje, u izvještaju Dvorskom ratnom vijeću 1722. godine general Maximilian Petrasch naglasio je kako je razbojništvo u porastu te da treba krenuti s uklanjanjem raštrkanih i udaljenih kuća, kao i s grupiranjem seljaka u sela, na što se ranije Komorska inspekcija obvezala.⁸⁰ Zamisao o uklanjanju razbacanih kuća, u pogledu smanjivanja razbojništva, bila je aktualna i 1731. godine, kada je pred Subdelegaciju iznesen anonimni

⁷⁴ Taube, *Povijesni i zemljopisni opis*, 50.

⁷⁵ Isto, 52.

⁷⁶ Robert Skenderović, *Utjecaj terezijanskih reformi na demografski razvoj slavonskog Provincijala* (Zagreb: Filozofski fakultet, 2005), 177; Von Taube je smatrao da jedno, u pogledu suzbijanja razbojništva, „od najkorisnijih sredstava je bilo da su osnivali sela (do tada nije bilo ni jednoga) te seljačke kuće koje su bile raštrkane po ogromnim šumama i brežuljcima rušiti i na jednom ih mjestu mnogo njih zajedno sagraditi, tako da bi susjed mogao primijetiti drugoga te paziti na njegovo vladanje“ (Taube, *Povijesni i zemljopisni opis*, 119). Po tom pitanju on je utvrdio da se reguliranje sela provelo na svim vlastelinstvima osim na đakovačkom, na kojem su kuće još uvijek sasvim raštrkane (Taube, *Povijesni i zemljopisni opis*, 119). No, J. Hajnóczy je desetak godina kasnije zabilježio da vukovarsko vlastelinstvo još uvijek ima veliki problem s uređenjem sela, jer osim Koroda, nijedno selo nije uređeno (Slavko Gavrilović, „Bilješke Josipa Hajnocija o Srijemu 1789. godine“, *Starine JAZU* (Zagreb 1966), 182-183).

⁷⁷ Franz Stefan Engel smatra da u uspostavljanju javne sigurnosti nije presudnu ulogu imala smrtna kazna, već, uz spomenuto ušoravanje, uvođenje noćnih patrola i straža, spaljivanje kuća zločincima, podizanje vješala na tako opustošenom zemljištu te preseljavanje obitelji traženog razbojnika. Engel, *Opis Kraljevine*, 83-84.

⁷⁸ Engel, *Opis Kraljevine*, 84.

⁷⁹ Gavrilović, *Srem*, 368.

⁸⁰ Isto, 373.

prijedlog o uklanjanju takvih kuća.⁸¹ Na istoj sjednici, svoje prijedloge dala je i Ugarska dvorska kancelarija, zahtijevajući, između ostalog, zabranu držanja čamaca na rijekama, napuštanje zemunica i udaljenih kuća, kao i sječu šuma pored putova.⁸²

Kako su udaljene i osamljene krčme bile često na udaru razbojnika ili su im mogle poslužiti kao skrovište, Marija Terezija je u naredbi iz 1771. godine naredila da se takve krčme moraju „ali primistiti ali oboriti“,⁸³ kako ne bi pogodovale razbojništvu. Iz istog razloga, početkom 80-ih godina XVIII. stoljeća, u Srijemskoj županiji pokrenuto je pitanje nadzora i uklanjanja udaljenih krčmi. Generalna komanda tražila je od županije da se nešto napravi po tom pitanju, no skupština Srijemske županije je 1782. godine zaključila da se uklanjanjem spornih krčmi ne bi ništa postiglo, jer bi se razbojnici jednostavno prebacili u obližnje vodenice. Skupština je zaključila da bi samo povećanje nadzora nad njima bilo učinkovito.⁸⁴ Isti problem je aktualiziran i nekoliko godina kasnije, 1788. godine, kada je srijemski podžupan Joseph Hajnóczy predložio da se takve krčme sruše ili da se oko njih naseli barem pet kuća, kako bi bile pod nadzorom.⁸⁵

VII. Čimbenik mentaliteta

Suvremenici su uzroke razbojništva nalazili i u mentalitetu slavonsko-srijemskog stanovništva. Tako von Taube naslućuje da problem razbojništva može biti i „posljedica urođene sklonosti Ilira (stanovnika Slavonije i Srijema, op. a.) na pljačku i razbojstvo, sklonost koju su već Rimljani prije tisuću i pol godina nastojali iskorijeniti iz tog naroda“⁸⁶ ili pak proizvod lijenosti.⁸⁷ Međutim, nezahvalno bi bilo uzroke razbojništva tražiti u hereditarnim čimbenicima, odnosno u urođenoj sklonosti za razbojništvo, što je u skladu s davno odbačenim demonološkim pristupom.

Ipak, predstavnici carske vlasti uzroke razbojništva nalazili su i u primjerenijim elementima mentaliteta. Tako su ustanovili da održivost razbojništva leži u njegovom populariziranju kroz pjesmu i priče među slavonsko-srijemskim stanovništvom. Stoga je početkom 1731. godine general Locattelli Dvorskom ratnom vijeću predložio da se od nadolazećeg srpskog Narodno-crkvenog sa-

⁸¹ Isto, 389.

⁸² Isto, 389.

⁸³ Gavrilović, *prir.*, „Okružnice“, 84.

⁸⁴ Gavrilović, *Hajdučija u Sremu*, 113.

⁸⁵ Isto, 117.

⁸⁶ Taube, *Povijesni i zemljopisni opis*, 118.

⁸⁷ Isto, 118.

bora zatraži zabrana nemoralnih i razbojničkih pjesama.⁸⁸ Istog je mišljenja bila i Ugarska dvorska kancelarija, koja je zamijetila da „*racka nacija*“⁸⁹ od razbojnika stvara heroje te ih slavi kroz priče. Kako bi se to iskorijenilo, predlagala je da se iznošenje takvih priča zabrani, a prijestupnike kažnjava zatvorom, batinanjem, a u slučaju ponavljanja kaznenog djela, i smrću.⁹⁰

Na tragu prethodno navedenog, nije na odmet spomenuti ni popularnost Marka Kraljevića koju je uživao u XVIII. stoljeću. Matija Antun Reljković zabilježio je kako Slavonci slave Marka Kraljevića iako ovaj „nije zaslužio slave“.⁹¹ Naime, Marko Kraljević u narodnom pjesništvu odgovara liku buntovnika koji ne poštuje norme društva, dakako, osmanskog. Prema tome, u pjesmama o Marku Kraljeviću mogu se uočiti hajdučki elementi te lik istoga može poslužiti kao prototip hajduka⁹² XVIII. stoljeća na slavonsko-srijemskom prostoru.

Pjesma je u hajdučkom životu imala niz funkcija. Osim one očite funkcije zabavljanja, pjesma je hajducima mogla služiti kao medij u promidžbene svrhe, stoga nije iznenađujuća učestala idealizacija hajduka u njima. Također, pjesma je mogla biti i u funkciji školovanja, kada mladi i neiskusni članovi skupine usvajaju prva znanja o hajdučkom zanimanju upravo kroz pjesmu.⁹³

U svom prijedlogu Subdelegaciji 1731. godine Ugarska dvorska kancelarija posebno se osvrnula i na neka moralno-psihološka pitanja. Ona je smatrala da bi pravoslavni mitropolit na svećenička mjesta trebao postavljati moralne i uzorne osobe, kao i da bi trebalo zabraniti uporabu oružja na svadbama, jer sve to utječe na pojavu razbojništva.⁹⁴ Isto tako, problematika odgojnog utjecaja može se uočiti u protestu provizora Vilersa, povodom puštanja na slobodu nekoliko razbojnika iz osječke tamnice 1731. godine. On je bio mišljenja da će oslobođeni razbojnici negativno djelovati na mlade ljude tako što će ih povući za sobom u razbojništvo.⁹⁵ Slično je zaključio i srpski patrijarh Arsenije IV. Šakabenta 1745. godine, smatrajući da se pojava razbojništva može objasniti lošim odgojem, kao i lošim uzorima te populariziranjem razbojničkih pjesama.⁹⁶

⁸⁸ Gavrilović, *Srem*, 385.

⁸⁹ Isto, 390.

⁹⁰ Isto, 390.

⁹¹ Reljković, *Satir iliti divji čovik*, 52.

⁹² Koljević, *Naš junački ep*, 201.

⁹³ Stojanović, *Hajduci i klefci u narodnom pesništvu*, 39 i 177.

⁹⁴ Gavrilović, *Srem*, 390.

⁹⁵ Isto, 386.

⁹⁶ Isto, 432.

Predstavnici vlasti su egzemplarnim kažnjavanjem i mučenjem nastojali stvoriti jaz između hajduka i njihovih obitelji te naroda.⁹⁷ Zbog toga se von Taube bojao „da će se zbog dokidanja mučenja ponovo poremetiti“ uspostavljena sigurnost, zbog čega „se to ukidanje 1776. u Slavoniji drži u tajnosti“.⁹⁸ Treba spomenuti i zaključak provizora Vilera iz 1731. godine kako se ovdašnji narod ne boji ni kotača, ni vješala ni mača (*Diese Nation kein Radt, kein Strang noch Schwerd mehr achtet*).⁹⁹ Doista, može se smatrati da je psihološki utjecaj kažnjavanja i mučenja, kao vid prevencije, bio upitnog učinka na slavonsko-srijemsko stanovništvo. Javno kažnjavanje i mučenje bilo je zastrašivanje podanika s ciljem odvratanja istih od devijantnih radnji. No, javno kažnjavanje moglo je imati posve suprotan učinak na podanike od onog koji je priželjkivala vlast. Patnja i bol koju je trpio razbojnik mogle su kod prisutnih izazvati osjećaj empatije i solidarnosti, posve suprotno željenom cilju.

Uzroke hajdučiji treba tražiti i u nagloj transformaciji života. Po okončanju borbe s Osmanlijama, seljaci „u Sremu, Bačkoj i Slavoniji teško su se mirili sa vraćanjem u stanje obespravljenih feudalnih podložnika – kmetova, teško su zamjenjivali oružje za plug i lopatu, poluvojnički život za rabotu, desetinu, podvoz i druge obaveze i dažbine“.¹⁰⁰ Slično je zaključio i Josip Bösendorfer, smatrajući da je u prilog hajdučiji išlo raspuštanje „*rackih Freichora*“.¹⁰¹

Potpota koju je lokalno stanovništvo pružalo hajducima bila je jedan od razloga održivosti hajdučije, što je i istaknuto u okružnici iz 1771. godine.¹⁰² Hajduke je pokrivaio širok sustav jataka, odnosno osoba koje su ih opskrbljivale, informirale te pružale zaštitu. Ponekad su i čitava mjesta jatakovala. Tako su sela oko Osijeka – Sarvaš, Tenja, Bijelo Brdo, Čepin, Dopsin, Ladimirevci – imala epitet hajdučkih sela (*das Hajdukendorf*), dok se za Aljmaš smatralo da je sav u službi hajduka.¹⁰³ Takva široka potpora imala je nekoliko razloga. Najprije, hajduci su kod naroda lako mogli pridobiti simpatije, poput harambaše Laze Dobrića iz Sasa u Srijemu, koji je napadao trgovce i lađe sa žitom i brašnom, a oteti plijen je dijelio narodu.¹⁰⁴ Dakle, u hajdučkim akcijama sami jataci su pronalazili osobnu materijalnu korist. Često su jataci bili rodbinski

⁹⁷ Roksandić, „Posavska krajina/granica“, 71.

⁹⁸ Taube, *Povijesni i zemljopisni opis*, 120.

⁹⁹ Gavrilović, *Srem*, 386.

¹⁰⁰ Isto, 363.

¹⁰¹ Bösendorfer, *Crtice iz slavonske povijesti*, 365.

¹⁰² „I jerbo prijatelji i znanci ovi (razbojnika, op. a.) jesu najvišje domaći ljudi i stanovnici ali bližnjih mistah ali i onoga istoga koje porobiti odlučili jesu, zato, da se deržave naše od opakih ovih ljudih očiste, pustainstvu koren ukine...“ Gavrilović, *prir.*, „Okružnice“, 84.

¹⁰³ Bösendorfer, *Crtice iz slavonske povijesti*, 367.

¹⁰⁴ Gavrilović, *Hajdučija u Sremu*, 152.

ili prijateljski povezani s razbojnicima, što ne treba posebno objašnjavati. Nadalje, hajduci su izdvajanjem iz društva i negiranjem pravnog poretka kod stanovništva stvarali privid onih koji su se borili protiv vladajućih, zbog čega su i zadobivali dio podrške. Međutim, jatakovanje se nije isključivo zasnivalo na dobrovoljnoj osnovi i na rodbinskim ili prijateljskim vezama, već često na prisili te strahu od odmazde.¹⁰⁵

Dosluh hajduka i pandura također važan je čimbenik održivosti hajdučije. Po tom pitanju, zanimljiv je izvještaj Marka Pejačevića iz 1736. godine, u kojem tvrdi da na Odeschalchijevom vlastelinstvu nekoliko godina nije bilo razbojnika jer je ovaj imao vjerne i pouzdane pandure.¹⁰⁶ I ranije se sumnjalo na veze Odeschalchijevih pandura s razbojnicima. Tako su panduri Stojko Šišaković iz Divoša, Sava Bugarin iz Bačinaca te Jovan Birović iz Erdevika bili 1721. godine osumnjičeni za razbojništvo i veze s razbojnicima.¹⁰⁷

Predstavnici carske vlasti smatrali su da se održivost razbojništva krije, pored drugih čimbenika, u potpori pravoslavnih samostana razbojnicima. Maršal Schmetau je 1740. godine smatrao da veliku krivicu za razbojništvo snose pravoslavni svećenici i njihovi manastiri koji primaju razbojnike.¹⁰⁸ On je svoje mišljenje iznio i patrijarhu, predlažući mu da se ukinu zabačeni manastiri, s čime se patrijarh, navodno, složio, ali iskazavši da mu to narod i svećenstvo ne bi dopustili. Tri godine kasnije, 1743., general Gvadagni je Dvorskom ratnom vijeću optužio pravoslavne manastire da surađuju s razbojnicima.¹⁰⁹ Ako su i surađivali s njima, to nije značilo da su bili pošteđeni razbojništva. Primjerice, razbojnici su 1743. godine fizički napali šidskog svećenika te ga ucijenili s 2000 forinti,¹¹⁰ dok su orahovački manastir oplijenili nekoliko puta u nepunih deset godina (1738.-1747.).¹¹¹

Unatoč svemu, popularnost i potporu hajducima među narodom relativno je lako objasniti. Seljaštvo je bilo žrtva autoriteta i prisile vlasti, ne toliko zbog gospodarske ranjivosti, koliko zbog nedostatka slobode.¹¹² Stoga je narod u hajducima vidio simbol željene slobode, pritom stavljajući u drugi plan hajdučke postupke. Na kraju krajeva, iz tematike hajdučkih pjesama uočava se

¹⁰⁵ Isto, 9.

¹⁰⁶ Gavrilović, *Srem*, 401.

¹⁰⁷ Isto, 370.

¹⁰⁸ Ovakvo mišljenje nije bilo usamljeno. Komandujući general u Petrovaradinu, barun K. Helfreich godinu dana ranije, 1739., žalio se patrijarhu Arseniju IV. da samostani primaju razbojnike i da im daju hranu i piće. Gavrilović, *Srem*, 412.

¹⁰⁹ Gavrilović, *Srem*, 424.

¹¹⁰ Isto, 425.

¹¹¹ Bösendorfer, *Crtice iz slavonske povijesti*, 365.

¹¹² Hobsbawm, *Bandits*, 30.

kako „i samo bezakonje i odmetništvo je za hajduka samo prividno slobodan izbor – ironija te »slobode« jasno se ogleda u onom zakonu koji se hajduku nudi kao jedina druga alternativa“.¹¹³ Identificiranjem narodnog pjesništva s glasom samog naroda, može se vidjeti oslobađanje hajduka odgovornosti za svoje ponašanje i prenošenje odgovornosti na društveno uređenje.

VIII. Zaključak

Na stranicama koje su prethodile prikazan je problem hajdučije na slavonsko-srijemskom području kao složene pojave koja je bila prisutna kroz čitavo XVIII. stoljeće. Iako se razmatranje hajdučije uglavnom temelji na austrijskim dokumentima, dok je percepcija onih koji su bili hajduci uglavnom nepoznata, rad odbacuje percipiranje hajdučije na slavonsko-srijemskom prostoru u XVIII. stoljeću kao nacionalno uvjetovane pojave. Time je napravljeno odstupanje od narodne tradicije, kao i od dijela historiografije. Naime, hajdučija na slavonsko-srijemskom prostoru XVIII. stoljeća nije bila organizirani pokret koji je imao program s ciljem ostvarivanja nacionalne i socijalne ravnopravnosti, niti se u postupcima hajduka takvo što može prepoznati. Istini za volju, hajdučija je bila nasuprot društvenog uređenja koje je nametala austrijska uprava, ali isto tako i klasično razbojništvo.

S druge strane, sama pojava hajdučije ili razbojništva indicira probleme društvenog uređenja slavonsko-srijemskog prostora u XVIII. stoljeću. Novouspostavljena austrijska vlast nije uspjela pronaći adekvatan način uključivanja pojedinca u novo društveno uređenje. Gospodarska politika koja je za posljedicu imala ekonomsko iscrpljivanje seljaštva samo je produbljivala odbojnost seljaka prema vlasti. U konačnici, seljaštvo je u tom društvenom uređenju obespravljeno, iako čini najbrojniju skupinu tog društva. Nesposobnost društva da zadovolji potrebe najbrojnijeg društvenog sloja nužno je vodila ka pojavi devijantnog ponašanja, kao vida otpora društvenom uređenju. Prema tome, odgovornost za pojavu hajdučije i njezine održivosti snosi austrijska vlast jer je bila izravno odgovorna za pojavu hajdučije.

Na tom tragu, hajdučiju treba razmatrati kao odraz socioekonomskih, vojnopolitičkih, čimbenika disfunkcionalnosti uprave, geografskih čimbenika te čimbenika mentaliteta. Ovime je napravljena samo okvirna klasifikacija čimbenika koji pružaju polazište za razumijevanje pojave hajdučije na slavonsko-srijemskom području XVIII. stoljeća.

¹¹³ Koljević, *Naš junački ep*, 205.

Objavljeni izvori

- Engel, Franz Stefan, *Opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srema*, Matica srpska, 2003.
- Gavrilović, Slavko, prir., „Okružnice iz 1727, 1771. i 1811. protiv razbojništva u našim zemljama pod austrijskom vlašću“, *Zbornik Matice srpske za istoriju*, sv. 21-22, Novi Sad 1980., 79-87.
- Ritter Vitezović, Pavao, *Lexicon Latino-Illyricum*, sv. II, Artresor Naklada, Zagreb, 2010.
- Reljković, Matija Antun, *Satir iliti divji čovik*, Glas Slavonije, Osijek, 1974.
- Sršan, Stjepan, ur., *Osječki ljetopisi 1686.-1945.*, Povijesni arhiv u Osijeku, Osijek, 1993.
- Von Taube, Friedrich Wilhelm, *Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srijema*, Državni arhiv u Osijeku / Udruga povjesničara Slavonije i Baranje, Osijek, 2012.

Literatura

- Anić, Vladimir; Goldstein, Slavko, *Rječnik stranih riječi*, Novi Liber, Zagreb, 2007.
- Bösendorfer, Josip, *Crtice iz slavonske povijesti*, Slavonica, Vinkovci, 1994.
- Durkheim, Emil, *Suicide – A study in sociology*, Routledge, New York / London, 2005.
- Gavrilović, Slavko, „Bilješke Josipa Hajnocija o Srijemu 1789. godine“, *Starine JAZU*, (Zagreb 1966.), 175-189
- Gavrilović, Slavko, *Hajdučija u Sremu u XVIII i početkom XIX veka*, SANU, Beograd, 1986.
- Gavrilović, Slavko, „Izveštaj komorskog savetnika G. I. Eberla o Slavoniji i Sremu prve polovine XVIII veka“, *Zbornik Matice srpske za istoriju*, sv. 21-22, Novi Sad 1980., 111-132.
- Gavrilović, Slavko, *Srem od kraja XVII do sredine XVIII veka*, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za istoriju, Novi Sad, 1979.
- Hobsbawm, Eric, *Bandits*, Pantheon Books, New York, 1981.
- Jovašević, Dragan, *Hajdučija između istine i legende*, Biblioteka Karibi, Beograd, 1988.
- Koljević, Svetozar, *Naš junački ep*, Nolit, Beograd, 1974.
- Lozina, Duško, „Durkheimova teorija solidarnosti i njezina kritika“, *Politička misao: časopis za politologiju*, sv. 33, br. 4, Zagreb 1996., 207-220.
- Merton, Robert King, „Social structure and Anomie“, *American Sociological Review*, Vol. 3, No. 2, Washington 1938., 672-682

- Pavličević, Dragutin, „Hajdučija u Hrvatskoj 60. godina 19. stoljeća“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 20, br. 1, Zagreb 1987., 129-158.
- Peričić, Šime, „Hajdučija u mletačkoj Dalmaciji XVIII. stoljeća“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, br. 41, Zadar 1999., 203-212
- Popović, Dušan, *O hajducima*, sv. I, Narodna štamparija, Beograd, 1930.
- Popović, Dušan, *O hajducima*, sv. II, Narodna štamparija, Beograd, 1931.
- Roksandić, Drago, „Posavska krajina/granica od 1718. do 1739. godine“, *Ekonomska i ekohistorija*, sv. 3, br. 1, Zagreb 2007., 62-82
- Stefanović-Karadžić, Vuk, *Srpska istorija našega vremena*, Karupović, Beograd, 2004.
- Skenderović, Robert, *Utjecaj terezijanskih reformi na demografski razvoj slavonskog Provincijala*, Filozofski fakultet Zagreb, Zagreb, 2005.
- Šišić, Ferdo, *Franjo barun Trenk i njegovi panduri*, Slavonica, Vinkovci, 1994.
- Šišić, Ferdo, *Povijest Hrvata - pregled povijesti hrvatskog naroda 1526.-1918.*, sv. I, Marjan tisak, Split, 2004.

Summary

FACTORS OF OCCURRENCE AND THE SUSTAINABILITY OF HAJDUK ACTIVITIES ON THE SLAVONIAN-SYRMIAN TERRITORY IN THE 18th CENTURY

Hajduk activities occurred in the territory of the Slavonian and Syrmian area throughout the 18th century. As a starting point for this issue in this paper, first of all the term *hajdučija* (*hajduk activities*) was explained, i.e. its correlation to banditry. The elaboration of the term is followed by research into the topic, that is into the factors, occurrences and sustainability of hajduk activities in the Slavonian-Syrmian area in the 18th century. The circumstances that led to the appearance of hajduk activities in the Slavonian-Syrmian area, as well as those which did not directly influence it, but contributed to its sustainability, are discussed. The circumstances are roughly categorized as socio-economic and military-political factors, factors of a dysfunctional Austrian administration, geographical, mentality and popular support factors.

Keywords: hajduks, banditry, Slavonia, Syrmia, 18th century

(Translated by Mica Orban Kljajić)

Kontakt autora:

Veljko Maksić, Koste Gajića 31, Vera
e-mail: veljkomaksic23@gmail.com

